

מתן

על הפרשת

התכנית השש-שנתית המקוונת
ללימוד שבועי של נביאים וכתובים

איוב-כ-כ

מענות אליהו (פרקים כ-כ)

בפרק לב אנו פוגשים את אליהו לא מרוצה, לא מתלוננת איוב, ולא מתשובות הרעים והוא מתפרץ ומבקש לסתום את טענות איוב אחת ולתמיד "אֵלֵיהוּ חָרָה אֶת אִיּוֹב בְּדַבָּרִים כִּי זָקְנִים הָמָּה מִמֶּנּוּ לְיָמַי. וַיֵּרָא אֵלָיו הוּא כִּי אֵין מַעֲנָה בְּפִי שְׁלֵשֶׁת הָאֲנָשִׁים וַיַּחַר אַפּוֹ" (לב, ד-ה). האווירה אמוציונלית מאד, והפועל "חרה אפּו" מופיע כאן פעמים אחדות "וַיַּחַר אַף אֵלָיו הוּא... בְּאִיּוֹב חָרָה אַפּוֹ עַל צַדִּיקוֹ וַנִּפְשׁוּ מֵאֶ-לֵהִים. וּבְשִׁלְשֶׁת רַעֲיוֹ חָרָה אַפּוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא מָצְאוּ מַעֲנָה וַיִּחְשְׁעוּ אֶת אִיּוֹב... וַיֵּרָא אֵלָיו הוּא כִּי אֵין מַעֲנָה בְּפִי שְׁלֵשֶׁת הָאֲנָשִׁים וַיַּחַר אַפּוֹ" (לב, ב-ה). ראוי לזכור כי הרעים התייחסו לאיוב באופן רציונלי, בעוד איוב זעק מכאב וביטא את תסכולו האמוציונלי. אליהו מצליח לתקשר עם איוב באופן שבו איוב ביטא את זעקתו. ואולי משום כך איוב משתתק ואינו עונה לאליהו כפי שענה לרעים לפניו.

אליהו אינו מתייחס לא-ל ככוח עליון הכופה את דעתו על האדם הנברא, אלא כאל מורה דרך ומכוון. "הֲקִשְׁבַּ אִיּוֹב שְׁמַע לִי..." (לג, לא), "אֲתָה הַרְנִי אִם עָנֹל פְּעֻלָּתִי" (לה, לב), "וַיִּגַּל אֶזְנֶם לְמוֹסֵר..." (לו, י), "הֵן אֵל יִשְׁגִּיב בְּכַחוֹ מִי כְּמֹהוּ מוֹרָה" (לו, כב). באופן הזה מענה אליהו כבר מקדים את מענות ה' בהם הא-ל מדבר כמורה "אֲשַׁאֲלֶךָ וְהוֹדִיעֲנִי" (לח, ג).

נאומי אליהו הם למעשה מונולוג רצוף מתחילתו ועד סופו שבמהלכם הוא חוזר על טענות הרעים אם כי בסגנון שונה ובהדגשים אחרים. החטיבה הספרותית חולקה באמצעות נוסחאות לארבעה נאומים, שכל אחד מהם הוא חטיבה נפרדת מבחינת המבנה והתוכן:

נאום ראשון: "וַיַּעַן אֵלָיו הוּא בֶן בְּרַכְאֵל הַבְּזִי וַיֹּאמֶר" (פרקים לב, ו-לג, לג).

נאום שני: "וַיַּעַן אֵלָיו הוּא וַיֹּאמֶר" (פרק לד).

נאום שלישי: "וַיַּעַן אֵלָיו הוּא וַיֹּאמֶר" (פרק לה).

נאום רביעי: "וַיִּסְּף אֵלָיו הוּא וַיֹּאמֶר" (פרקים לו-לז).

כל נאום בנוי משלושה חלקים: פתיחה, גוף הנאום וחתימה. אך יש גם חריגות מן המבנה הסכמטי הזה.

1. עיינו בפסוקים לב, א-ה. מהי עמדת אליהו כלפי איוב והרעים?

2. מה משמעות הביטוי "וַיִּחְשְׁעוּ אֶת אִיּוֹב"? עיינו בפירושי רש"י, רמב"ן ורבי יוסף קרא, מהי טענתו של אליהו כלפי הרעים לפי כל אחד מן הפירושים?

רש"י: (ג) וירשיעו את איוב - זה אחד מן המקראות שתקנו סופרים את לשון הכתוב: 'וירשיעו כלפי המקום בשתיקותם' היה לו לכתוב, אלא ש'פינה הכתוב'; וכן "וימירו את כבודם בתבנית שור" (תה' קו, כ) - 'כבודי' היה לו לכתוב, אלא ש'כינה הכתוב'; וכן "ואל אראה ברעתי" (במ' יא, טו) - 'ברעתם' היה לו לכתוב, אלא ש'כינה הכתוב'. וכן הרבה מקומות בספרי (ספ"ב פד) ובמסורת הגדולה.

רמב"ן: בשלשת רעיו חרה אפּו על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב. הנה זה ברור שהוא לא ירשיענו לאמר שהיה

ניהול: ד"ר נאוה כהן • ריכוז: אילנה חדד

דפי הלימוד מבוססים על חוברת ללימוד ספר איוב בהוצאת אולפנת עופרה (2000).
כתיבה: חיה מיכאלי, ד"ר נאוה כהן, איריס הישראלי. יעוץ אקדמי: ד"ר ישראל רוזנסון

© כל הזכויות שמורות. מתן על הפרק. מתן ירושלים • טל': 02-5944555

מִתַּן וְחַמַּת

מכון תורני לנשים ע"ש שרה בת יצחק יעקב רענגרט
The Sadie Rennert Women's Institute for Torah Studies

רשע וחוטא; ויצדיק אותו. אך לא יצדיקנו מאלהים, לאמר כי האל יעות משפט (ע"פ איוב ח, ג), כי לא אמר 'באיוב חרה אפו על צדקו נפשו בלבד, רק "על צדקו נפשו מאלהים" (ראה לעיל, ב); אמה שכולם שגו בדבר, פקו פליליה (ע"פ יש' כח, ז). ועוד אמר: "ולא ערך אלי מלין ובאמריכם לא אשיבנו" (להלן, יד). פירש בכאן שני דברים: אחד - שאין דברי איוב ותלונותיו כלום כנגד הטעם שיפרש אליהוא, כי הוא טעם חדש מספיק; זהו "ולא ערך אלי מלין". והשני - שלא יענה כהם ולא על דרכם להרשיע אותו, רק יצדיק את איוב ויצדיק האלהים במשפטו, כאשר אמר: "הן זאת לא צדקת אענך כי ירבה אלוה מאנוש" (איוב לג, יב), ופסוקים רבים אחרים.

ר' יוסף קרא: (ג) ובשלשת רעיו חרה אפו על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב - פתרון: על אשר לא מצאו מענה אלא אם כן ירשיעו את איוב. ואליהוא מצא לו מענה ואינו מרשיעו, אלא אומר לו: בצדקתו באו לו ייסורין הללו, כי "את אשר יאהב יי' יוכיח" (מש' ג, יב); כמו שמפרש והולך. ואם תאמר: למה לא השיבו מתחילה? דבר זה גרם (ד-ה) שאליהוא הכה את איוב בדברים - שלא ענהו, כי זקנים המה ממנו לימים; אבל משראה אליהוא כי אין מענה בפי שלשת האנשים - מיד ויחר אפו.

3. כיצד מנסח אליהוא את שלוש הטענות היסודיות של איוב? (לג, ט; לג, י-יא; לג, יג).

4. גם אליהוא מאשים את איוב. עיינו בפרק לד פסוקים ז-ח, לה, לז. במה מאשים אליהוא את איוב?

5. באילו שאלות והערות מנסה אליהוא לסתור את טענתו של איוב על עיוות הדין?

6. מהן ארבע השאלות הרטוריות שבהן מחזק אליהוא את טענתו כי מלך העולם הוא גם הצדיק המוחלט?

7. מהם הקווים המאפיינים את מהות ההשגחה האלוהית העולים מתוך דברי אליהוא? שימו לב להקפה, מהירותה, פומביותה ומוסריותה.

8. אלו סוגי תפילה מציג אליהוא בפרק לה פסוקים ט-יג. מה ערכו של כל סוג?

9. עיינו בפסוק כב והשוו אותו לפרק ה, יז. אליפז ואליהוא מביעים אותו רעיון בצורות שונות. מהו הענין המיוחד בדברי אליהוא?

10. עיינו בלז, כג-כד. כיצד מסכם אליהוא את יחס האדם כלפי ה' ומה המסקנה שהוא מסיק מכך?

11. במה לדעתכם נבדל אליהוא מהרעים? עיינו גם בדבריו של **פרופ' קליין**, עולם התנ"ך עמ' 175:

מתחילת הספר ועד פרק לא התנהלו ויכוחים - על רקע הוויכוח השמימי בין האל לשטן - בשני מעגלים: 1. ויכוח בין איוב לרעיו; 2. ויכוח בין איוב לאל. הוויכוח בין איוב לרעיו פרץ עקב כישלונם של רעי איוב למלא את תפקידם כ ידידים, הבאים לנחמו ולהיות לו למשענת בשעת צער. תחת זאת הם האשימוהו בחטאים שלא חטא והוכיחוהו על לא עוול בכפו. איוב, בנוסף לאסונות שפקדוהו בתחילת הספר, נשאר בודד, וחש שרעיו בגדו בו. לפיכך לא נותר לו לאיוב אלא לפנות לאלוהיו ולהתחנן לפניו שיערוך לו משפט הוגן (ט, ב-ד, יד-כא; י, ב; יג, ג-כח). הנושא המרכזי בוויכוחו עם האל הוא תלונתו על העדרו של הליך משפטי זה, שיכלול שופט בורר, ושבו יוכרז על איוב כעל אדם חף מפשע. מוטיב המשפט מגיע לשיאו בפסוקי החתימה של פרק לא. את ויכוחו עם הרעים זנח איוב זה כבה, בסיומו של פרק כה. עתה הוא מתרכז בדרישה מן הא-ל להופיע למשפט ציבורי. הוא חותם בחתימת ידו על רשימת טענותיו ומביע את משאלתו האחרונה: "מִי יִתֵּן לִי שִׁמְעַע לִי הֵן תָּוִי שֶׁ-דֵּי יַעֲנֵנִי וְסָפֵר קְתָב אִישׁ רִיבִי" (לא, לה), בכך "תַּמּוּ דְבַרְי אִיּוֹב" (לא, מ), בציפייה דרוכה להופעת האל. אך בנקודה זו מופיע אליהוא, הנוטל על עצמו את תפקיד הבורר, ותשובת האל נדחית לעת עתה.

אליהוא מצדיק את תפקידו, מזמן את איוב לשימוע, מפרט את האשמותיו, דוחה את תביעת איוב שהאל יופיע למשפט, משום שהדבר בלתי אפשרי וגם לא הכרחי, שכן האל "מתקשר" עם האדם בדרכים שונות ובלתי ישירות. אליהוא מזמן חבר שופטים, המכריע את גזר דינו של איוב. הוא מאמין שהאל כבר איננו מתגלה לאדם, ואינו מדבר אליו ישירות. נאומיו של אליהוא הם אפוא הגיוניים ובעלי משמעות ברצף הכולל של סיפור איוב. הוא סיפק לאיוב את ההליך המשפטי שביקש, ואיוב נמצא אשם בבית-דינו של אליהוא. התגלות ה' מן הסערה היא סיום מפתיע ביותר. מעני ה' באים כתשובה אלוהית בלתי צפויה המעלה את הוויכוח בין איוב לאל לרמה חדשה. האל, שהסתתר עד כה, מופיע לפני איוב בניגוד גמור לתפיסת אליהוא. הבורר האנושי הופך לחסר משמעות בפני נאומי האל הכול יכול. את הרעים הוא שופט בפרהסיה בסוף נאומו (מב, ז) את אליהוא מיותר לשפוט, שכן הוא חרץ את משפטו במו פיו, בלשונו ובסגנון דיבורו, ובעיקר חרץ את משפטו הסיום המפתיע של התגלות האל.

ואשר לסגנון אליהוא, הריהו משקף עיצוב מכוון של דמות חדשה, בעלת צביון השונה באופיה מדמותם של הרעים. אשר לטענה שבנאומו אליהוא אין כל רעיון חדש לבעיית הסבל שהעלה איוב, הרי זו נופלת כאשר נאומי אליהוא אינם תשובה לבעיה תיאולוגית, אלא בראש וראשונה "תשובה" משפטית דרמטית. במסגרת המשפטית הזו נאומיו אינם חזרה על דברים שאמרו הרעים, אלא כל נאום מתייחס לטענות המשפטיות של איוב ותשובתו החלופית של אליהוא. תפקידו המשפטי של אליהוא הוא הנושא החשוב בעלילת ספר איוב - ולא בשורתו התיאולוגית. מבחינה דרמטית נאומי אליהוא הם סיום פורמלי ברוח האמונה הדתית של דור צעיר, המנסה להגן על האל בהעדרו. התגלות האל מן הסערה הופכת את הקערה על פיה, ושמה ללעג את ניסיונו של אליהוא להיות לפה לאלוהים.

הרחבה: "הופאתו של אליהוא" יהודה איזנברג מתוך אתר דעת

הרמב"ם, במורה נבוכים, חלק שלישי פרק כג, סוקר, כידוע, את הדעות שבספר איוב. כאשר הוא מציג את עמדתו של אליהוא, הוא פותח את הדברים כך:

"ואחר כן התחדש דעת אחר, והוא המיוחס לאליהוא. ולזה שובח אצלם, ונזכר שהוא קטן מהם בשנים וגדול בחכמה, והתחיל לכהות ולגעור באיוב וליחס לו הסכלות, בהגדילו ובהרחיקו איך באו עליו הצרות, והוא עושה טוב. והאריך לשבח פעולותיו. וכן אמר על שלושת רעיו שנפסד דעתם בהשגחה על רוב זקנתם. ואמר דברים וחידות נפלאות וכשיתבונן בדבריו המתבונן, יתמה ויחשוב שלא אמר דבר נוסף על מה שאמר אליפז ובלדד וצופר. אבל השיב עניני דבריהם במילות אחרות, והוסיף בביאורם."

אליהוא, לכאורה, אינו מוסיף דבר על הרעיונות שנכתבו בספר לפני כן. הוא מתחיל את דבריו בקול רעש גדול, מוכיח ועולב בשלשת הזקנים. מהי הבשורה שהביא אליהוא? מה חידש על דברי קודמיו?

הרמב"ם, המסכם את הדעות בספר איוב, מוצא בדברי אליהוא שני רעיונות חדשים, שלא נאמרו בספר לפני כן. הרעיונות הם אלה: רעיון ראשון - "אשר המשילו בהלצת (במליצה) מלאך, ואמה, שהעניין המפורסם הידוע, שהאדם יחלה עד שיגיע אל שערי מות, ויטיאשו ממנו, ואם יהיה לו מלאך שיליץ ויעתיר בעדו, אי זה מלאך שיהיה, תקובל הלצתו ועתירתו, ויקום מכישלונו, וינצל החולה ההוא, וישוב לענייניו הטובים. אבל לא יהיה זה תדיה, ולא יהיה שם העתרה בקשה לנצח, אבל פעמים שלוש".

רעיון זה הוא רעיון ההצלה. האלהים מציל את האדם פעמיים ושלוש, לא בגלל שהוא זכאי לחלוטין, אלא מפני שיש עליו "מלאך מליץ אחד מני אלף": זכות קלה אחת, מול תשע מאות תשעים ותשע חובות - והאדם ניצל. אליהוא מתאר את המעמד של ההצלה כדיון בבית משפט: האיש חולה, "הוכח במכאוב על משכבו. ייכל בשרו מרואי, ושופו עצמותיו לא ראו" האיש שוכב כואב על משכבו, בשרו מצטמק וכלה, עצמותיו בולטות מרוב רזון, "ותקרב לשחת נפשו...". וברגע זה, כאשר הוא עומד למות, "אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף, להגיד לאדם ישו - ותחוננו, ויאמר: פדעהו מרדת שחת, מצאתי כופר!" נקודת זכות

אחת, והמלאך המליץ לזכות - מנצח. והחולה, שעמד על שערי מוות, "ישוב לימי עלומיו, יעתר אל אלוה וירצהו, וירא פניו בתרועה, וישב לאנוש צדקתו".

הרעיון הראשון של אליהוא, הוא ניגוד לטענתו של איוב. איוב טען בפרק ט, ג - "אם יחפוץ לריב עמו, לא יעננו אחת מני אלף". אם האדם מתוכח עם האלהים, אין הוא מקבל תשובה אפילו אחת מאלף. אליהוא טוען, לא זו בלבד שיש לאדם תשובה, אף הצלה יש לו. אם יש לאדם זכות אחת, מול אלף חובות, הוא ינצל. ולא רק פעם אחת, אלא פעמים ושלש יקרה הדבר בחייו של אדם.

הרעיון השני שאליהוא מעלה, הוא תאור הנבואה הבאה אל האדם. אנו מכירים נבואה הבאה על ידי נביא, או התגלות כמו זו של מעמד סיני, באותות ובמופתים וקול שופר ואש לוהטת על ראש ההר. אליהוא מוסיף ואומר, כי האלהים מתגלה לבני אדם בדרך נוספת:

"כי באחת ידבר אל, ובשתים לא ישורנה. בחלום, חזיון לילה, בנפול תרדמה על אנשים, בתנומות עלי משכב, אז יגלה אוזן אנשים". איוב טוען כי אין האלקים עונה לו. אליהוא טוען נגדו: אם רק תטה אוזן, תשמע. האלהים מדבר אל בני אדם; בדרכים שונות הוא מדבר - אנו, אין אוזנינו כרויות לשמוע אותו. בנו האשם אם אין אנו שומעים.